

УДК 140.8

Г 75

Ірина ГРИГОРКІВ

ГУМАНІСТИЧНО-ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Становлення сучасної наукової картини світу досліджується з урахуванням її ціннісного виміру. Аналізується взаємовплив постнекласичної науки та її ціннісних параметрів. Показано, що в самій структурі наукової картини світу міститься гуманістичний потенціал. Також досліджується ціннісна структура світу та її світоглядне значення.

Ключові слова: наукова картина світу, людиномірність, смислові орієнтири, еволюціонізм, аксіологія, гуманізм, постнекласична наука, ціннісний потенціал, антропологічний принцип, світогляд.

Формування та розвиток сучасної наукової картини світу – складний і неоднозначний процес оновлення та модифікації концептуального арсеналу знання, що дістався нам у спадок від класичної та некласичної науки.

Сучасна наукова картина світу як універсальний образ дійсності в останні роки досліджується досить інтенсивно. Загальнонаукові та методологічні аспекти проблеми висвітлювали Є.Бляхер, П.Дишлевий, Л.Косарева, С.Кримський, Л.Кузнецова, І.Цехмістро, В.Черноволенко, Л.Яценко та інші. Ціннісне навантаження власне наукового знання та наукової картини світу було предметом аналізу В.Белова, В.Визгіна, О.Гасяка, О.Івіна, О.Мамчур, М.Марчука [6], Р.Мертон, Р.Нугаєва, В.Стьопіна. Початок відкритої аксіологізації науки був закладений у працях О.Дробницького, А.Здравомислова, В.Ольшанського та інших. Усебічно й ґрунтовно гуманістично-

© Григорків Ірина, 2008

ціннісні, соціокультурні, мовні виміри новітньої наукової картини світу осмислювали В.Башкатов [2], Т.Біленко [3], А.Опанасюк [10], В.Цикін [17], І.Шашков [18] та ін. Незважаючи на всезростаючий обсяг спеціальної літератури з проблеми, ціннісний потенціал і людиномірні характеристики сучасної наукової картини світу ще й досі залишаються не повною мірою дослідженими. Тому метою статті є виявлення внутрішньо притаманного науковій картині світу гуманістично-ціннісного потенціалу, його структури і напрямів актуалізації.

Актуальність обраної теми полягає в її теоретичній та практичній значущості для формування більш адекватного новітнім науковим досягненням розуміння світу та місця в ньому людини.

У контексті зазначеної проблеми наукова картина світу постає передусім узагальнено-раціональною структурою, що репрезентує міжгалузевий зв'язок окремих загальних і спеціальних учень, гіпотез і теорій. Вона, будучи об'єктивною, цілісною, гармонійною, завершеною, має залишатися принципово відкритою для змін, які й забезпечують її безперервний розвиток. Окрім того, наукова картина світу в найзагальніших рисах відображає розуміння людиною макро-, мега- та мікросвіту в конкретний історичний період. На думку Т.Біленко, картина світу – “це продукт тривалого процесу нагромадження соціального досвіду щодо пізнання реального довкілля та констатації уявних феноменів” [3, 228]. Оскільки таке відображення здійснюється не ізольовано від суб'єктивних, особистісних уявлень, ціннісних орієнтацій і настанов конкретного дослідника, то наукова картина світу постає разом із тим “олюдненою природною дійсністю”.

Усе це дає підстави вважати, що наукова картина світу, будучи надійним засобом об'єктивного пізнання світу, відображає його в нерозривній єдності з ціннісним осмисленням. Проте вона не є простим поєднанням об'єктивного погляду на світ і ціннісних аспектів свідомості. Це багаторівнева структура, з якої неможливо вилучити жоден її елемент, не порушивши при цьому гармонійності та логіко-онтологічної цілісності наукової моделі світу.

Окреслена модель є фундаментом знання, що визнається більшістю вчених. Саме вона породжує проблемні питання та пропонує шляхи їх розв'язання, абстрагуючись від особливо гострих, дискусійних екзистенційних “білих плям” у світогляді. Картина світу є певним рівнем досягнутого наукою знання, що забезпечує подальший інтелектуальний поступ.

Побудова цілісної, достатньою мірою об'єктивної і водночас ціннісно й інформаційно релевантної наукової картини світу передбачає певну культуру систематизації наукових даних, в основі котрої лежить, як правило, певна множина онтологічних тверджень, які несуперечливо відображають дійсність. “Картина світу, – пише М.Скурту, – як категорія позначає певний рівень систематизації знання, що постає як сукупність змістовних онтологічних тверджень і припущень. Вона містить у собі ідеальне відображення світу у вигляді того чи іншого поняття або ж системи понять, які формують глибинну онтологічну сутність, фундамент світобудови такою, якою вона постає на конкретному рівні розвитку знання” [11, 41]. Не акцентуючи уваги на подробицях, така всеохопна картина дає максимально універсальне знання про світ.

Починаючи від міфологічної та релігійної моделей, у яких їхні творці намагалися передати сутність світу за допомогою художнього, чуттєво-образного, символічного, часто емоційного сприйняття, й закінчуючи конкретно науковими регіональними онтологіями (фізична, біологічна, хімічна, геологічна, технічна, мовна, екологічна, естетична, художня та інші картини світу), котрі намагаються в енциклопедичній формі відтворити цілісну світобудову, всі ці та інші відомі нам картини світу включають у своє ядро ціннісні компоненти. Не випадково навіть у найдавніших первісних світоглядних уявленнях світобудова вимальовувалась у вигляді сфери з яскраво вираженим людським центром тяжіння.

Як уже було зазначено, наукова картина світу ґрунтується на фундаментальних знаннях, почерпнутих із різних дисциплін і локальних картин, узгоджених між собою. Побудувати картину чогось означає поставити перед собою тільки найістотніше і тримати його весь час перед собою. Одержані знання синтезуються, об'єктивуються, зіставляються, стають цілісним,

логічно несуперечливим утворенням, органічною системою, яка, проте, надзвичайно рухома й лабільна. Іноді таку систему в буденному розумінні називають *світоглядом*. При цьому розуміють також сукупність ціннісно-нормативних, соціально-політичних, релігійних, етичних, естетичних, емоційних настанов людини, її неповторних переживань і т.ін. І світогляд, і наукова картина світу передбачають однаково активність і креативність особи, її прагнення до гармонізації навколишнього середовища, адаптації та панування над ним.

Світогляд, визначаючи ціннісні орієнтири особистості, є внутрішнім її переконанням. Уявлення про світ у цілому, про стосунки з усім багатством дійсності, уявлення про принципи взаємовідношення з природою, визначення своїх можливостей, потреб і призначення, базових орієнтирів і смислу життя – все це охоплює світогляд, яким би він не був.

На відміну від світогляду загалом, наукова картина світу – неупереджене, незацікавлене, максимально об'єктивне знання сфери сутнього, сфери існуючих фактів. Будучи зорієнтованим передовсім на людину, світоглядне знання ціннісно забарвлене, сповнене суб'єктивного змісту й значення. Світогляд дає уявлення про те, яким світ може чи має бути, якщо в ньому існує людина.

Сучасна загальнонаукова картина світу відрізняється від універсального світогляду також очевидністю своїх основних елементів, безпосередністю, переконливістю, узгодженістю частин цілого та претензією на безсумнівність і достовірність. Наукова картина світу вимагає передусім знання наукових фактів та їхнього розуміння. В тому числі, як зазначає М.Марчук, розуміння того, що “єдину наукову картину світу не слід ототожнювати з єдиною наукою, позаяк остання – нездійсненна мрія, фантом утопічної свідомості” [7, 259]. Наукова картина світу – це також не *єдиний* світогляд науки, оскільки сама наука є динамічною, незавершеною і дискусійною.

Наукова картина світу, інтерпретуючи набуті знання, поєднує об'єктивну наукову інформацію та суб'єктивно-емоційні культурні настанови людської діяльності. Не тільки наукова картина світу черпає відомості про навколишній світ, а й наука звертається часто до світоглядно-сміслових орієнтирів

духовного життя людини. Будь-яка картина світу не існує сама собою, вона є продуктом і засобом тривалої, наполегливої діяльності. Включення людини в наукову картину робить цю об'єктивну модель етично та ціннісно релевантною. Цим і визначається олюднення картини світу. Наука й життєві цінності не протилежні, а взаємодоповнювальні категорії. “Власне внутрішній розвиток науки, – вважає Ю.Мелков, – демонструє можливість її наближення до того життєвого світу, якому колись протистояв ідеалізований світ науки” [8, 155].

Наукова картина світу в самій свої основі містить передумови ціннісного осмислення реальності. Осмислення науки поза системою цінностей усе більше доводить свою нефункціональність. Наукове пізнання обов'язково повинно базуватися на визнанні світу як цінності, інакше саме пізнання й сама істина про цей світ нічого не означатимуть для нас. Таке знання буде непотрібним, незрозумілим і по-людськи непрактичним. У науковій картині світу цінність постає важливим об'єднуювальним чинником, оскільки вона вказує на її *цілісний, довершений, гармонійний* характер.

Генеza наукової картини світу відбувається в умовах постійної диференціації та інтеграції. Формування картини світу завжди відбувається не тільки як процес внутрішньонаукового характеру, а й як взаємодія науки з іншими сферами культури. “Наукова картина світу, – на думку В.Стьопіна, – розвивається під безпосереднім впливом нових теорій і фактів, а також відчуває на собі вплив панівних цінностей культури і змінюється” [13, 10]. Загальнонаукова поняттєва система, що однаковою мірою властива більшості локальних наук і відображає спільні засади історичного й методологічного розвитку, дає змогу охопити, зрозуміти світ як ціле. З іншого боку, саме зростання інтеграційних процесів стає однією з визначальних тенденцій у динаміці розвитку наукового знання на сучасному етапі. Дані науки підтверджують єдність світу й водночас його складність, відкритість, здатність до самоорганізації.

У науці відбувається постійний процес інтерпретації наявних знань з урахуванням існуючого у світогляді неявного та ненаукового знання. Таке розуміння й пояснення дає змогу

переглядати базові цінності й висувати різноманітні альтернативні погляди. Еволюційне зростання наукового знання значною мірою пов'язане зі зміною традиційних методів і підходів.

Кожна з природничих наук більшою чи меншою мірою адекватно й достовірно відображає наявний світ, а кожна з гуманітарних наук дає дані про людські взаємовідносини, ставлення людини до самої себе, інших, суспільства, природи. Однак є спільна закономірність: сучасна наука має відверто виражений антропологічний характер, оскільки всі її галузі тією чи іншою мірою зорієнтовані на вивчення феномена людини. Упродовж усієї історії людський чинник безпосередньо чи опосередковано впливав на розвиток і функціонування науки. В безперервному потоці інформації саме людина намагається впорядкувати, проаналізувати, узгодити, розмістити наявне знання, налагодити зв'язки і знайти себе в цій системній картині. Антропологічний принцип, започаткований іще в період античності, доводить свою доцільність, ефективність і в наш час.

Особливістю методології постнекласичної науки є те, що феномен людини в ній неможливо пояснити, виходячи лише з фізично-хімічних, соціально-історичних або суто психологічних знань. Виявляється, що для побудови всебічної та цілісної наукової картини світу і повноцінного її функціонування потрібне знання не тільки об'єктивної реальності, а й тих аспектів дійсності, які передують науковому пізнанню (апріорні судження – за І.Кантом). А вони, як відомо, характеризуються ціннісним і гуманістичним змістом.

Філософія відіграє центральну роль у пізнавальному дискурсі, перебуваючи на перетині гуманітарних, природничих і технічних наук. Цей статус дає змогу їй користуватися науковими даними й специфічно інтерпретувати їх на основі власних методів. Ще однією особливістю філософії є те, що вона зорієнтована на вивчення цілісності основного свого предмету – *людини*. Саме унікальність людини й ускладнює процес формування єдиної наукової картини світу. “Якщо ми хочемо бачити людину осердям і центром усієї системи духовного життя та культури, – пише І.Цехмістро, – то для цього й раніше вона має стати з наукової точки зору метафізичним центром буття,

просвітливши та олюднивши метафізику буття. Це й означатиме подолання абсурду буття, розриву між буттям (природою) та людиною” [16, 61]. Людина повинна усвідомлювати своє призначення у світі для того, щоб змінилось її ставлення до природи і набули більш гуманістичного характеру міжлюдські стосунки.

Світ не розкривається інакше, як тільки перед людиною. Власне, він *постає картиною* тому, що є спостерігач, глядач, який спроможний оцінити і прийняти його. Всесвіт є таким, яким ми його бачимо, вже тому, що в ньому існує людина. Водночас із розкриттям сутності самого сутнього й розкривається сутність людини. Можна навіть сказати, що будь-яка картина світу є відображенням, або ж картиною і самої людини. У своїй праці “Час картини світу” М.Гайдеггер пише: “Не дивно, що тільки там, де світ стає картиною, вперше постає гуманізм” [15, 51].

Гуманізм наукової картини світу проявляється передусім в утвердженні цінності кожної окремої людини як первинної, вищої порівняно з іншими соціальними цінностями. Ідея гуманізму – не просто абстрактне поняття, що впливає з толерантного ставлення до ближнього. Це також спрямованість на гармонійне існування людини у природі, в науково-технічній сфері. “Гуманістичні ідеї у кризовій ситуації, – зазначає І.Тимофєєв, – опиняються в центрі уваги, обростають філософськими, соціальними зумовленостями. Гуманізм при цьому стає системою ідей, важливою в ідеологічній боротьбі суспільства” [14, 97]. Справжній гуманізм завжди небайдужий, благородний, екзистенційний. Він передбачає входження людини в ціннісно-смысловий універсум буття, практично реалізується ненасильницькими настановами, консенсусом. На нормативному рівні гуманізм проявляється на основі загально визнаних цінностей – істини, добра, краси, віри, надії, любові, свободи, справедливості, блага та інших.

Духовність є стрижнем світогляду, адже перш ніж світоглядно визначити стратегію свого життя у зовнішньому світі, людина повинна самовизначитися внутрішньо, духовно. Уже соціальний аспект духовного в людині пов’язаний із ціннісною регуляцією суспільного життя, забезпеченням його цілісності, утвердженням гуманізму та формуванням гармонійно

розвиненої особистості. Цікаво, що висновки сучасної науки про природу Всесвіту в душі синергетики й сам антропний принцип також припускають духовність космічного.

У сучасній науці домінує модель єдиного й цілісного світу. Наукові дослідження відкривають нам усе більше об'єктивних взаємозв'язків, універсальних законів різних світових процесів. Водночас еволюція наукової картини світу тісно перегукується із досягненнями традиційних культур. Істотно впливають на формування сучасної картини світу також і соціальні процеси та глобальні проблеми людства. Крім того, система наукового знання про природу дедалі більше стає залежною від аксіосфери культури.

Аксіологізація впливає на вибір пріоритетних напрямів розвитку самої науки, сприяючи гуманізації наукової діяльності та виявляючи пріоритетні людські потреби. Прогрес у науці й, зокрема, в її гуманітарному напрямі, створює умови для поглибленого розуміння сутності людини й водночас є передумовою для гармонійного соціокультурного та природного розвитку. Аксіологізація науки, з одного боку, значно розширює можливості природничо-наукового дослідження через процеси антропологізації, а з іншого – “об'єктивує” уявлення, які виробляються дисциплінами гуманітарного циклу.

У сучасній науковій картині світу феномен цінності відіграє ключову роль, оскільки саме він є тим каркасом, який допомагає систематизувати всі науково значущі світоглядні знання. “Пізнання світу, – пише Б.Кузнецов, – це пізнання цінностей буття. Точніше, сучасна наука не може бути пізнанням світу, якщо вона не включає пізнання цінностей буття” [4, 31]. Особливо гостро цінності починають усвідомлюватися тоді, коли відчувається зіткнення суперечливих тенденцій у світогляді внаслідок еволюційних змін, які виникають у результаті наукових відкриттів. У формуванні наукової картини світу саме так і відбувається. Проте цінності не можна трактувати як винятково суб'єктивні, тому що вони мають також об'єктивну природу. “Об'єкти цінностей, – вважає Р.Нугаєв, – охоплюють мистецтво, наукові теорії, технологічні пристрої, культурні об'єкти, культури, традиції, інститути, інших людей, саму навколишню природу. Відповідні відношення з об'єктами

цінностей охоплюють виробництво, репродукцію, повагу, керування, збереження, обожнення, любов, всенародне (публічне) визнання й особисте володіння” [9, 127].

Для природничих наук, які вивчають об’єкти і процеси, справді характерна класична тенденція до аксіологічної нейтральності. Однак у практичному, повсякденному житті ці ж фундаментальні науки, включають ціннісні елементи у свою систему. “Важливою сполучною ланкою між науками про природу й науками про дух, – зазначає Б.Старостін, – є спільний для тих і тих ціннісний аспект науки, у зв’язку з чим і виникає завдання аналізу цього аспекту або ж, іншими словами, науки як ціннісної системи” [12, 73].

Поява нової картини світу завжди супроводжується зміною філософського світогляду певного періоду. Проблема тісного взаємозв’язку наукової картини світу (НКС) і “духу” конкретного періоду неодноразово поставала перед науковцями. Зокрема, Л.Лясникова пише: “НКС є проекцією духу епохи на сферу наукового знання. Дух епохи ніби “вичерпує” зі сфери науки матеріал для створення НКС” [5, 61]. Інакше вважає А.Абішева, своєрідно трактуючи ці поняття: “Те, що назвали ідеєю епохи тієї чи іншої культури, духом народу чи ще якимось інакше, найбільше пасує терміну “цінність” [1, 104].

Узагальнюючи, можна дійти *висновку*, що сучасна наукова картина світу оцінює залежність пізнавального процесу не лише від об’єкта, суб’єкта й основних методів дослідження, а й від соціокультурних умов пізнання. З подальшим розвитком наукової картини світу індивідуальні чи вселюдські цінності повинні узгоджуватися з цінностями конкретної культурної доби, інакше вони будуть протистояти внутрішнім переконанням учених і тому гальмуватимуть науково-технічний поступ. І справді, природничо-наукові та особливо гуманітарні узагальнення, розробки й відкриття останніх років засвідчують поступову зміну світоглядно-ціннісних настанов дослідників і самого розуміння цінностей. Реагуючи на *переоцінку* цінностей, наукове співтовариство орієнтується на ті з них, які сприяють збереженню та гармонізації людини і суспільства, людини і природи, людини і техніки, людини і науки, а також людини і людини, залишаючи при цьому за

людиною можливість творчості, свободи, здатності вибору самих цінностей. Наукова картина світу, постаючи максимально узгодженою системою знань і моделлю Універсуму, є для вчених своєрідною робочою гіпотезою. Тим-то вона задає напрям для розвитку нових теорій. Філософія ж зберігає свій статус і призначення, намагаючись показати світ у всій його цілісності, формулюючи найзагальніші ідеї стосовно його розвитку, в тому числі з урахуванням присутності людини в цьому світі, а отже – й у науковій картині світу.

Зважаючи на постійний розвиток і вдосконалення світоглядних уявлень у зв'язку зі становленням постнекласичної науки, перспективними, на нашу думку, напрямками досліджень є процеси синтезу раціонального та позараціонального, точного і неточного у структурі новітньої наукової картини світу, що виявляє нові можливості методології наукового пізнання.

Література

1. Абишева А.К. О понятии “ценность” //Вопр. философии. – 2002. – №3. – С.139 – 146.
2. Башкатов В.Г. Эволюционная картина мира и социалистический прогресс. – Донецк: Норд-Пресс, 2006. – 114 с.
3. Біленко Т.І. Слово і мовна картина світу: діалектика раціонального та ірраціонального //Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання. Збірник наукових праць. Випуск 3. – Суми: ВВП Мрія ЛТД УАБС, 2004. – С. 228 – 233.
4. Кузнецов Б.Г. Ценность познания. Очерки современной теории науки. – М.: Наука, 1975. – 168 с.
5. Лясникова Л.А. Дух эпохи и научная картина мира //Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование. – Свердловск: УрГУ, 1983. – 142 с.
6. Марчук М.Г. Потенціалізм як умова можливості раціональної реконструкції розвитку науки // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 346 – 347. Філософія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 3 – 7.
7. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
8. Мелков Ю.А. Факт в постнеклассической науке. – К.: Парапан, 2004. – 223 с.
9. Нугаев Р.М. Смена развитых научных теорий: ценностные измерения //Вопр. философии. – 2002. – №11. – С. 124 – 134.

10. Опанасюк А.С. Наукова картина світу: на порозі зміни парадигми //Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання. Збірник наукових праць. Випуск 3. – Суми: ВВП Мрія ЛТД УАБС, 2004. – С. 34 – 46.

11. Скурту Н.П. Искусство и картина мира. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 84 с.

12. Старостин Б.А. Ценностная структура науки //Науки о природе и науки о духе: предмет и метод на рубеже XXI века. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1996. – 204 с.

13. Степин В.С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации //Вопр. философии. – 1989. – №10. – С. 3 – 18.

14. Тимофеев И.С. Гуманизация историософии естествознания: аксиологический подход //Ценностные аспекты развития науки. – М.: Наука, 1990. – 292 с.

15. Хайдеггер М. Время и бытие. – М.: Республика, 1993. – 447 с.

16. Цехмістро І. Наукова картина світу останніх 20 років: докорінна зміна антропологічної перспективи //Філософська думка. – 2004. – №3. – С. 51 – 64.

17. Цикин В., Чеперегина Е. Рациональность и эволюция научной картины мира //Sententiae: Феномен раціональності. Наукові праці Спільки дослідників модерної філософії. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004. – С. 176 – 183.

18. Шашков И.И. Интегральная картина мира. – К., 2004. – 188 с.

Григоркив Ірина. Гуманистически-ценностный потенциал современной научной картины мира. Становление современной научной картины мира исследуется с учетом ее ценностного измерения. Анализируется взаимовлияние постнеклассической науки и ее ценностных параметров. Показано, что в самой структуре научной картины мира содержится гуманистический потенциал. Также исследуется ценностная структура мира и ее мировоззренческое значение.

Ключевые слова: научная картина мира, человекоразмерность, смысловые ориентиры, эволюционизм, аксиология, гуманизм, постнеклассическая наука, ценностный потенциал, антропологический принцип, мировоззрение.

Hryhorkiv Iryna. Humanistic and valuable potential of modern scientific picture of the world. Formation of modern scientific picture of the world is investigated and taken into account

with its valuable measuring. It is shown that there is a humanistic potential in the very structure of the scientific picture of the world. The valuable structure of the world and its world-view sense is examined too.

Key words: scientific picture of the world, evolutionism, humanism, post-non-classical science, valuable potential, anthropological principle, world view (outlook).